

Otorgado este testamento, no tardó en morir D. Vidal de Cañellas: probablemente al finalizar el año, ya que en abril del siguiente, su sucesor en la silla episcopal, D. Domingo de Sola (*juris Canonici professor*), asistía en Tarragona al Concilio convocado por Benedicto, Metropolitano de aquella provincia (1).

El sabio Vidal de Canellas (*sic*) — dice el historiador del Rey Don Jaime, Tourtoulón (2) — obispo de Huesca, pariente y consejero de D. Jaime, tuvo larga participación en los trabajos de su soberano. La influencia del docto prelado no sólo se dejó sentir en el Código de Aragón y el de Valencia, en cuyo preámbulo figura su nombre, sino que se extendió, á no dudarlo, á todos los actos legislativos del reinado de D. Jaime.

De desear es que algún día puedan completarse las presentes noticias documentales acerca del célebre jurisperito D. Vidal de Cañellas, mitrado celoso, pariente, consejero y consultor del Rey D. Jaime el Conquistador y compilador de los Fueros de Aragón en el famoso Código de Huesca.

RICARDO DEL ARCO

C. de la Real Academia de la Historia

(Continuará)

EXPOSICIÓ SOBRE LO LIBRE «DE CIVITATE DEI» DE S. AGUSTÍ

(Continuación)

Lo .IX. eximpli es de la uenço que fou feta dels Romans a les forques caudines per los Samnites, la qual fou .CCCC.XXIX. anys apres la creacio de Roma, de la qual parla Titus en lo .IX. libre de la primera Decada en lo començament qui es de la naxença de Roma. Sis fa Fillorus en lo .II. libre de son Epithome. Orosi diu que aço fou .CCCC.XXV. anys apres la naxença de Roma. E es la istoria aytal: que com los Romans haguessen guerra contra los Saunites, los Saunités .I. iorn se meteren en aguayt e feren .I. na enboscada en .I. paç quis apellaua les forques caudines o de Caudes. Ells hauien .II. capitans, la .I. apellat Sospirius Postimrius, l'altre Titus Uetulius (3). Los quals per ço con ells hauien entes que los Romans caualcauen per enclourelos hauien pres

(1) P. Ramón de Huesca: ob. cit., t. VI, pág. 232. En el Episcopologio de Huesca que inserta en este tomo, pone algunos datos acerca de D. Vidal.

(2) Obra citada, t. II, pág. 109.

(3) Tit. Liv., H. R., lib. IX., C. I... T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus.

aquest pas. E Postinius (1) per enganar los Romans enuia .X. cauallers en abits de pastors gordants ovelles en lo caní; e manals que si alguns dels dels Romans passauen per alleu, e ls demanauen on ere la ost dels [106] Saunites que ls diguessen que ells eren asitiats deuant .I. na ciutat qui hauia nom Luter, (2) la qual ere en liga ab los Romans, e axi fou fet. E quant los Romans oyren aço, cuydaren que fos veritat, ordonaren de anar tentost socorrer a ells e fer leuar lo setge; e iatsia que y hagues .II. camins a anar, empero per tal com aquell de les forques ere pus breu ells elegiren aquella uia per socorrer los pus cuytadament. § Aquella uia de les forques era closa de altes montanyes d una part e d altre e no hauia sino .I. na entrada e .I. na eixida; e com los Romans hi foren entrats, e cuydaren exir per l altre exida, ells trobaren que los Saunites hauen gitats grans arbres a traues e si y ueeren e aperceberen gran quantitat e gran multitut de gens d armes de les osts dels Saunites, qui eren al dessus de les muntanyes; e com ells ueeren aço, ells se n retornaren cuydants exir per la on eren entrats, mas elles trobaren que ia senblantment hom hauia tencada la uia per grans arbres que hom hauia gitats de les muntanyes avall al travers del camí. E com ells se vereren axi enclosos e que aperceberen les osts del Saunites, ells se aturaren e prengueren plassa en .I. na plana, on ells stigueren alguns iorns. E com ells ueeren que hauen falte de uiures e moltes altres necessitats e que no n podien exir, ells enuiaren deuers los Saunites per demanar pau per condicions raonables o que ells los uolguesen liurar batalla. Als quals Postimirus, duchs dels Saunites, respos que ell tenia la batalla per tot acabada. E aço dehie ell per tal com los couenie morirlla sens ferir colp si plahia als Saunites. Tota uegada los acorda ell a demanar pau per tal condicio que tots retrien lurs armadures e lurs caualls e totes lurs despulles e totes lurs robes exceptat, .I. eustiment a quascu. E encara diu Orosi en lo .III. libre de son Ormestre que aço fou lo pus mesqui e lo pus aminuat pati per cobrir lur humanitat. E que en aquest estament ells passarien de sots lo iou lo .I. apres l altre; e primerament lo consol e puy los altres magistrats e gents de offici, e apres tots los altres e axi s en hirien a Roma sens res mudar. Los quals Romans ueents la necessitat en que eran [106 v.] o acordaren e u iuraren. E per aço s en partiren e anaren a Roma ab tal onta e ab tal confusio. (3) Quina cosa es del iou e a que serue, Titus o met en lo .III. libre de la primera Decada, qui diu que, quant hom uolia metre .I. hom sots lo iou leuaua .II. lances en alt o .II. bastons e metien hom .I. al traues axi com hom fa les forques per peniar los ladres; de sots aques-

(1) Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Hecennii filium habuerunt. *id. id. id.*

(2) ... legiones Samnitium in Apulia esse, *Luceriam* omnibus copiis circum-sedere... *id. id. II.*

(3) V. *id. id.* II-VI.

tes forques hom fahia passar aquell que hom uolia metre sots lo iou en senyal de perfeta subieccio e seruitut. (1) Encare es assaber que los Saunites retengueren .DC. cauallers en ostatges en tro atant que los Romans haguessen entregat o complit ço que ells hauien promes. § De aquesta uenço parla Orosi en lo .III. libre de son Ormeste en lo .X. capitol; sis fa Entropi en lo .II. libre. Aquests Saunites foren aquells de tota Hitalia (*sic*) que mes agreuiaren los Romans; car segons alguns, ells los feren guerra per .XLVIII. anys, segons los altres .L. anys, segons los altres .XLIX. anys. Tota ueguada a la [per] fi foren ells destrouits per los Romans en tal manera que hom no sab trobar en lo iorn de vy plaça on ells stiguessen null temps axi con diu Fflorus en son Epithome. De lur magnificencia, de lur riquesa, de lur poder, de lur ardiment, de lur enginy, de lur cantela e altres coses si tu n uols ueure bells mots veges Acneus Florus en lo .II. libre de son Epithome, en lo capitol de les batalles dels Saunites; § encara diu Orosi en lo loch dessus allegat que en lo iorn de uy no fos negun Roma on ells fossen serfs e subiechs als Saunites, si ells haguessen guardat la fe e sagrament que ells hauien fet als Saunites, axi be com ells uolien que lurs sobiechs la ls guardassen.

§ Lo .X. eximpli es de la pastilencia que fou en Roma, de la qual parla Orosi en lo .III. libre en lo .XV. capitol e fou en l any .CCCC. apres la nexença de Roma, la qual fou aytal e axi gran e y hac tants de corsors morts en la ciutat que los triumphes ne foren tots callats; car aquells qui entrauen en la ciutat con a uictoriosos, no sabien fer gens de festa per la multitut dels corsos morts que hom portaué per mig la ciutat, e per los grans dols que tota la ciutat demanaua de lurs pares e parents qui morien. § De aquesta [107] pastilencia parla Titus en lo .X. libre de sa primera Decada en lo capitol *Que causa* en lo parraf .ffelix., (2) qui diu que aquell any fou beneuenturat de uictories e de batalles e maleuenturat e carregat de pastilencies e males uentures; e diu que aquesta ost de Apius, pretor per aquell temps, hac molts Romans qui foren ferits de lamp e de tempesta e fou en l any de .CCCC.LV. apres la fundacio de Roma, axi com Trauet (3) o met sobre la exposicio del capitol de Titus dessus allegat, iatsia que en la exposicio de aquest capitol e ell e Thomas o meten sobre lany de .LII.; e diu encara Titus en aquest mateix loch que per saber la causa o los remcys de aquella pastilencia, ell falli de anar als libres de Sibilla.

§ Lo .XI. eximpli es de la pastilencia que fou axi gran a Roma que

(1) *Tit. Liv., H. R., lib. III, XXVIII. Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata.*

(2) *Tit. Liv., H. R., lib. X, XXXI. Felix annus belicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. Nam et terram multifariam pluisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob haec aditi. — Decas prima. lib. decimus. Edic. Lugd. 1537, p. 624.*

(3) Véase BOLETÍN, 1916, p. 350.

hom ana als libres de Sibilla con per auant e fou atrobat que conue-
nia anar demanar Esculapius a Epindaura de que nos hauem parlat
en aquest libre sobre l. XII: capitol, (1) e per ço nos nos en passam, excep-
tat que quant monsenyor Sent Agusti parla de Jupiter apellanlo sobi-
ran Rey, ell lo diu per manera d una gran truffa. Per tal con ell diu
que fou a Roma en sa primera fundació e hac lo primer temple, lo qual
fou fet en lo loch on es lo Capitoli, mas en lo temps que ell fou Rey de
Cret e que ere ioue; ell no entenie en res sino en puteria e en ribalde-
ria, (2) e per ço diu monsenyor Sent Agusti que ell no entes en apendre
medicina exceptat a sa puteria, e que per aço no sabia guarir los malalts
ne posar fi a aquella pestilencia per que coue de enuiar cercar a Escu-
lapius, lo qual dehien esser sobiran metge.

§ Lo .XII. eximpli es dels Lucans, e dels Bricians, dels Saunites,
dels Etrusques, e dels Ffranceses de Sans, qui tots feren conspiracio
contra los Romans. E es aquesta historia tractada per Orosi en lo .III.
libre de son Ormeste, qui diu que sots Dorabella e Domicius, consols de
Roma, aquells Luchans, Bruccians, Saunites, Etrusques e los Françe-
ses de Sans (3) feren conspiracio de correr sobre los Romans; e per ço,
con los Romans no hagren nouelles, ells enuiaren uers los Galles de Sans
per tal que ells fossen de lur part o al menys que no fessen contra ells.
Los quals ocieren lurs legats, per que los Romans enuiaren contra ells
.I. [107 v.] pretor appellat Cecilius ab la pus gran quantitat de gent
d armes que pogren hauer qui tots foren desconfits per los dessus no-
menats; e n foren morts en aquella batalla aquest Cecilius e .VII. al-
tres pretors del poble e molts altres nobles e .XVIIIIM. cauallers romans
morts. (4)

§ Lo .XIII. eximpli es d aquells dels poble qui s departiren dels
grans e occuparen lo mont Janicule sots lo gouernement de .I. tribun
apellat Canulleyus per les duricies e greuics que ls fahien los grans.
E iatsia que monsenyor Sent Agusti no toch gens la causa principal de
aquest departiment per ço con se departiren dels grans e s aiustaren
contra ells moltes uegades, de les quals discordies e departiments parla

(1) Véase BOLETÍN, 1915, p. 55 y sig. *Tit. Liv., H. R.*, lib. X., cap. XLVII. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab diis daretur. Inventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

(2) Texto latino:... multa *stupra*, quibus adolescens (Jupiter) vacaverat, non permisserant fortasse discere medicinam.

Ovid. Metamor. Lib. XV, c. VII.

(3) *Tit. Liv., H. R.*, lib. X, cap. XVII y sig. — Texto latino de S. Agustín:... Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Etruscis et Senonibus Gallis... El manuscrito dice *Sans* = *Sens*. Tribu gala que se apoderó de Roma en 390 (a. d. J. C.) Hoy departamento del Jonne, cap. *Sens*, que comprende parte de Borgoña, Champaña y Orleans. V. *Tit. Liv., H. R.*, lib. V, cap. XXXV.

(4) Edic. per *Lovan.* p. 190. Anno ab V. C. 470, Coss. P. Cornelio Dolabella, el Cn. Domitio Caluo.

Anneus Florus en son Epithome en lo primer libre de les sedicions. E axi hauem nos parlat sobre la exposicio dels Capitols faents mencio de Gratus, es assaber, en lo .XVIII.e.XXI. capitols del .II. libre. (r) Empero nos hi podem metre .II. rahons e .II. eximplis o .III. per que ells se departiren: lo .I. dels eximplis o rahons es per raho de les dignitats dels matrimonis; car aquells del comu uolien que lurs infants fossen mullerats ab los nobles e ab los grans; la qual cosa los nobles contrestauen; e tota uegada Canulleius mostraua que los grans non podien ne u deuien refusar con aço fos tot .I. poble; e los dehia moltes altres raons, les quals tu poras ueure en lo començament del .III. libre de la primera Decada de Titus Liuius en lo libre de *Origine urbis*. E tota uegada fou fet tant que fou acordat que aiustarien los matrimonis ensemps, exceptat quels grans no uolgueren gens que els matrimonis daquells del poble hom anas enquerir per ahuir, qui son diuinacions fetes per oçells, lo qual acabament haurien los matrimonis axi con hom hauia acostumat de fer en los matrimonis qui s fehien entre ls nobles, e fon fet axi con diu Titus Liuius en lo loch dessus allegat. § Lo .II. eximpli pot esser posat per ço con no solament los Romans populars demanaren aquests matrimonis esser fets, mas ab aço requerien los consols fossen axi be elegits e preses del popular com dels nobles; la qual cosa los grans contrestauen e finalment uengueren [108] a .I. tal acort que sens mudar los Consols ne tocarhi res, hom elegis .III. tribuns axi dels menuts con dels maiors, los quals serien apellats *Tribuni militum*, los quals haurien aytal poder con los Consols, e axi fou fet e per ço fou la discordia apagada. Lo .III. eximpli pot esser posat en aquesta manera, es assaber, que apres ço que l poble fou estat opres per los maiors e que ells feren tant que hagren tribuns del poble per ells deffendre contra los maiors, los tribuns del poble feren certes leys per lo poble, axi con nos hauem dit açi dessus, les quals se apellauen *Plebiscie* per ço con eren fetes per los plebeyans, ço es assaber, per lo comu fora los nobles e los grans; e s fehien a la interrogacio dels tribuns del poble, qui eren lurs iutges, la qual cosa los maiors e los nobles, es assaber, los Senadors e los Consols, contrestauen e per ço se departi lo poble, de que los maiors hagren ten gran por que tentost crearen .I. dictador qui hauia nom Ortensius qui ere vna dignitat que hom no creaua gens si donchs no ere per ten gran cas que fos fins a desesperacio; lo qual Ortensius ueent lo perill, en lo qual la cosa publica de Roma era, la pacifica, e per la ley que feu e ordona que aytant ualrien les leys fetes per los plebeyans del poble e per lur tribun com aquelles que serien fetes per los consols e haurien senblant uirtut, exceptat que haurien aytal diferencia, que ço qui serie fet per los plebeyans e per lur tribun serie apellat *Plebis scitum*, es assaber, ley feta e sabuda per los plebeyans; e l altre que serie feta per lo Senat, Consols e poble serie apellada

(1) Véase BOLETÍN (1912), p. 452, y (1913), pág. 59, respectivamente.

simplement ley, axi con es trobat en la *Digesta*, en lo titol de *Origine iuris*, en la ley .II. na, en lo parraf *Deinde*, lo segon; e en la *Instituta*, en lo titol *De Iure nature*. E hauemles propriament apellades plebeyanes, car ha diferencia entre popular e plebeia, aytal que els plebeyans son comu sens los grans e sens los nobles, e poble es aiustat axi de nobles com de tot altres. E per ço ere la diferencia que ço qui ere fet per los plebeyans ere apellat *Plebis scitum*, e aço qui s'ahie per los grans e per tot lo poble ere apellat ley, axi com es dit en la *Instituta* en lo loch dessus allegat. E si tu uols ueure quina diferencia ha entre los *Plebis* [108 .v.] *scitum*, *Senatus consultum*, *Principum placita*, *Magistratum edicta*, *Prudentum responsa*, veges la *Instituta* en aquest mateix loch ab sa glosa, e Isidorus en lo .V. libre de ses *Ethimologies*. § Aquesta istoria o eximpli derrer es aquell qui mils se acorda ab lo test de monsenyor Sent Agusti, per ço con ell parla de Ortensi, qui fou creat dictador e ço que diu que ell mori en aquell estat e en aquella dignitat ço que iames no ere esdeuengut, ell o diu notablament per tal con aquell offici no duraua sino .I. any o mig segons alguns. Mas per ço que per la pau e acort que feu entre els grans e lo comu, ell hac gracia dels uns e dels altres e romas en tota sa uida.

§ Lo .XIII. eximpli es dels Prolectayres, dels quals monsenyor Sent Agusti diu que aquests eren aquells qui eren ordonats e lexats en la ciutat de Roma per engenrar infants, per tal com eren ten pobres que no hauen de que armarse per anar en les caualcades e en les batalles ab los altres Romans; e son dits propriament *Prolectarii* o prolectayres, a *prole*, per l'engenrament que fehien. E diu monsenyor Sent Agusti que en aquests temps les guerres e les batalles foren ten forts e en aquelles eren stats morts tans Romans e destonfits que per falta de gents, couench què elegissen aquests prolectayres, e ls armassen, e ls fessen cauallers, e los metessen, e ls enstruissen en aquell orde, ço que iames no ere stat uist. E per ço que ls Romans fessen e sofferissen tantes de batalles, en les quals hauia tantes gents mortes e preses, a fi que el poble roma no fallis, eren aquests pobres prolectayres ordonats per ço que tots (1) hagues nouella generacio en la ciutat. § De aquests prolectayres parla Auliùs Gellius en lo .XI. capitol del .XVIII. libre *De noctibus acticis*, qui diu que aquells qui eren molt pobres e molt tendres a Roma e no podien pagar. MD. diners d'aram e metre en lo cens publich a Roma eren elets a esser prolectayres. (2) E aquests prolectayres no

(1) Texto borroso que impide la lectura. Parece que debe suplirse la palabra *tempus*.

(2) A. Gellio, *Noc. Att.*, lib. XVI, cap. X. Quid sint *proletarii*, quid *capitecensi*, quid item sit in *XII tabulis assiduus*, et quae eius vocabuli ratio sit.

p. 889 nota; p. 892-93: Qui in plebe romana tenuissimi pauperrimique erant, neque amplius quam mille quingentum aeris in censum deferrebant, *proletarii* appellati sunt; qui vero nullo, aut perquam parvo aere censebantur, *capitecensi*, vocabantur... V. especialmente la nota de la p. 893. Edic. cit.

s'ermauen, exceptat en molt gran aualot e en molt gran necessitat per tal con eren reputats axi con a no deguns, per aquesta rao con, hom tenia que, per lur pobresa no hauien en si mateys..... (1) ne stabilitat; mas encara ab aquestes mesquines gentes [109] hi hauia molts mesquins, axi con diu Gellius en aquest mateix loch, los quals no podien res e eren apellats *Capite censi*. E d'aquells no son novelles (2) que iames fossen armats per la cosa publica de Roma ne en altre manera, exceptat tant con Salusti ne recompte en son libre, que hom diu *In iugurino*, on diu que ells foren .I. na uegada armats en la batalla de Iugurta. (3)

Lo .XV. eximpli es de la batalla que els Romans hagueren contra los Terantins e contra Pirus, Rey de Pira, que es .I. na partida de Grecia, la qual los Terantins apellaren en lur ajuda; lo qual eximpli posa Orosi en lo .IIII. libre de son Ormeste en lo .II. capitol, on ell diu quels Terantins ueents lo nauili dels Romans passant dcuant Teranto axi con ells mirauen los iochs que hom fabia en lur teatre, los corregueren dessus, els desconfiren per tal manera que apenes escaparen .V. de lurs naus qui fugiren per la mar, e foren presos e morts tots los governadors de les naus e totes gentes de deffensio e lo romanent fou uenut. Per la qual rao los Romans enuiaren uers los Terantins lurs missatgers e legats per mostrarlos la iniuria que ls ere stada feta per tals que ls fos esmenada. Los quals no n feren mencio ans los ne enuiaren leiament, e ls feren moltes uilanies. Valerius Maximus en son .II. libre diu que y hac .I. dels legats dels Romans a qui hom gita .I. terraç de pixat sobre l cap, ab que ell fou com pixat; per la qual cosa los Romans se tengren ab l altre fet per molt indignats. E per aquestes coses comença greu batalla contra los Terantins; mas per ço con los Romans ueeren que hauien enemichs, guerres e batalles de totes parts, per crexer lur poder e uenir a *castich* de aquells e per la gran necessitat que hauien, ells armaren aquests prolectayres, e ls feren cauallers. E poria semblar a alguns que aquest eximpli e lo precedent no farien sino .I. na istoria, pero son .II.; ara es ueritat que ls Romans axi aiustats enuiaren lurs osts e lurs gentes a Taranto per ueniar-se de aquestes iniuries qui ls eren stades fetes e hi foren amenats per .I. consol apellat Emilius, lo qual guasta e crema totes les encontrades de Terantol e pres e assetia molts de lurs castells, es esforça de ueniar la iniuria e la uilania que ere stada [109 v.] feta als Romans e a lurs legats; als quals Terantins molts de lurs uehins feren ajuda, e en special Pirrus, rey de Pira, e tenien que ls Terantins eren lurs cusins, pèr ço con los Lecedemonians hauien fet e fundat Taranto; e s'aiustaren e uengren en Italia per ueniar los Te-

(1) Texto carcomido imposible de ser leído.

(2) *Novelles*, no hay noticias.

(3) *C. Sal. Bel. Iugur. LXXXIX*. Ipse (Manlius) interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque lubido erat, *capite censos* plerosque. *Edit. cit.* Madrid, 1775. p. 355-356.

rantins, es assaber, Pirrus ab aquells de Pira e ab aquells de Thesalia, e de Maçedonia e amenaren ab si .XX. orifanyes de Grecia, qui era cosa nouella que los Romans no hauien iames uista. Pirrus uengut en Italia comença a correr sobre ls Romans contra lo qual fou enuiat Lennius, Consol de Roma, e fou aquella batalla en Campanya prop la ciutat de Araclea, lla se combateren tot lo iorn sens que la .I. na part ne l'altre no fugi entro que los Terantins mèteren auant lurs orifanyes de que los Romans e lurs caualls hagren tal por que ells fugiren; e dura aquella batalla fins a la nit en la qual los Romans foren uençuts. E hac hi mortes gents de peu .XIII.MCCCCLXXX. e .CCC.X. preses, e de gents de cauall .CC.XLVI. morts e .DCCC.II. presos e si perderen .XXII. penons e banderes. Quants n i hac morts de la part dels Terantins no n es ne- guna memoria, per tal com hom no recompta uolenters les morts de la part dels uençedors. § Per aquesta uictoria cuyda Pirrus esser soberch als Romans, per ço con abans que ell se partis de sa terra ere aniat al temple de Apollo, que li hauia donada dobla reposta posada en lo test; e ell podia ben dir que hauia uençut si aço no fos stat que despuys ell s en fugi. Pero ell mes en scrit en lo temple de Apollo Tarantol en testimoni la perdua que hauia feta en aquella batalla aquests mots: Molt bon pare yo he uençuts aquells en batalla qui no podien debants esser uençuts; e si son uençut. E con ses gents lo blasmassen de aço con ell se dehia uençut, ell qui erè uencedor, ell respos si io uençia en- cara axi con io he fet, yo tornaria tot sol a Tarantol. Apres se combate Pirrus ab los Romans segonament en les parts de Polla e fou la bata- lla ten gran d una part e d altre que aço fou marauella. Pero los Ro- mans foren uençedors per tal con Pirrus hac lo bras trancat es *fugi* (1) primer de la batalla. E Ffabricius que ere governador de la ost dels [110] Romans fou nafrat. E los Romans meteren foch de part detras als castells dels orifanyes, per que ells se deserengaren (2) e uençeren aquells qui eren dins. La foren morts .V. Romans e .XX. de les gents de Pirrus; mas entre aquella primera e .II. na batalla, axi con los Romans ana- uen a fforatge per hauer uitualles sorti .I. na ten fort tempesta que mata .XXXIIII. en lexa .XXII. con a mig morts e espalmats molt gran quantitat qui foren presos per los enemichs. § De las altres bata- lles qui foren entre Pirrus e los Romans, son los libres assats plens; axi con diu Orósi en lo loch dessus allegat, ells foren tots desbaratats en la .III. ra batalla, per ço que los Romans conegueren la condicio dels ori- fanys e metien lo foch en los castells ab estopa e ab pegua qu ells ha- uien e n gitauen en los castells; e finalment se parti Pirrus de Italia axi con a uençut e s en retorna en Grecia en .I. na ciutat apellada Arges; e apres moltes batalles e que ell hac stat en Italia per .XV. anys, fou mort per .I. na pedra que li caygue sobre l cap. E encara es assaber

(1) Hemos suplido esta palabra; el texto está borrado por completo.

(2) *Desenrengar, desarçonner* (?), desarzonar.

que metent les paraules de les respostes que hac Pirrus en lo temple de Apollo, Monsenyor Sent Agusti, iatsia que ell mete en effectu, tota uegada transporta les paraules la on ell diu: *Dico te, Pirre, uincere posse Romanos*; e lo *Romanos* deu esser deuant lo *uincere*; car aquest es .I.n uers que hom apella uers exametre. Tullius en lo .II. libre *De diuinatione* met vna aytal dobla resposta feta a Pirrus, lo qual ell apella *Peachides*, per ço con ell fou del linatge de Achilles de qui Eacus fou son auí, dient: *aio te Eatidem Romanos uincere posse*. E es aquesta resposta doble per ço que serueix a dues partides; ço es assaber, a uençre e esser uençut. Axi con hom dirie *uer es que Pera menia lo cha*. E aquella duplicitat lo decebe. E en senblant duplicitat de resposta fou decebut Fferrans conite de Fflandes, qui hac guerra contra lo Rey de Ffrança e los francesos; car sa mara la comtessa demana al diable qual fi pendria aquella guerra; e ell li respon que ell anas ardidament contra los francesos e que ell entraria ab gran goig en Paris. E ell li die uer nò pas axi con ell o entes, mas al contrari; car ell fou pres e menat a Paris [110 v.] ab gran goig. (1) E per aquesta raho Tullius diu que aquesta resposta no fou pas de Apollo, e met hi .III. rahons: La primera per ço que diu que Apollo no respos null temps en lati; la .II.na per ço que los Grechs no hoyren en algun temps parlar d aquella resposta; e la .III.ra car en aquest temps Apollo hauia ia leuat de uersificar. Mas Monsenyor Sent Agusti ensegui en aquesta partida la actoritat dels altres, qui han escrites les istories dels Romans, axi con diu Thomas Valensis.

§ Apres quant Monsenyor Sent Agusti parla del gran desbarat dels Romans e pastilencia qui fou fet per batalles, e diu que fou axi gran en la ciutat de fembres e de bisties. Aquesta istoria es mesa per Orosi en lo .IIII. libre de son Ormeste en lo .IIII. capitol, qui diu axi: Mas la miseria e captiuitat dels Romans no cessa per alguns indicis o ensenyaments, e la ardor de les batalles fo axi consumada e desguastada per los mals de les grans malalties. E si hom cessa de fora de fer guerres e batalles, la ira del çel guasta dins la ciutat; car en aquest temps que Gayus Fabius Gurges, Gaius Genucius foren consols, .I.na gran pestilencia fou en Roma e en la terra entorn aytal que totes les dones e les bisties (*sic*) auortauen e morien abans que elles haguessen infantat o parit; e si ells nexien axi, aço ere molt gran perill de les mares; e couenials a traure fora dels uentres tots morts e gitar als camps per tal manera que hom duptaue que tota successio fallis a Roma axi de gents com de bisties, specialment de fembres. Apres quant diu que de aquestes coses se pot scusar Sculapius per ço que ell no ere medicina (2)

(1) Este episodio parece referirse a la guerra sostenida por el conde de Flandes coaligado con el Duque de Borgoña y otros señores contra Felipe II Augusto de Francia (1180-1223). Este logró someterlos en dos ocasiones distintas.

(2) *Medicina*, en lugar de *madrina* o comadrona, oficio entonces reservado solamente a mujeres. Vid. BOLETÍN (1916) p. 349.

mas[mege] metge; ell o diu traent se escarn de aquell Esculapius e dels Romans qui l haviu fet uenir per cessar aquella pastilencia; e per mostrar encara maior derrisio, e diu que aquell Esculapius podie escarnir les madrines e dir que elles no eren be espertes, ne sabien be la manera de reebre infants, o que elles fahien maluadament lur offici.

§ Apres quant Monsenyor Sent Agusti parla del gran yuern e de la gran pestilencia que fou en Roma, aço es .I. na istoria que met Orosi en lo .VIII. capitol del .IIII. libre de son Ormeste que diu que fou .CCCLXXXI. any apres la fundació [III] de Roma e diu que bastali que la significh per ço que ell no la pot declarar ne explicar per paraules. Car axi con ell diu si tu demanes lo temps quant aquella pastilencia dura, ella dura e guasta tot per l espay de .II. anys e mcs. Si tu demanes quant ella mata del poble, hom ordona axi con ell diu per aquella causa lo çens, ço es assaber, a comptar lo poble de Roma, no pas per saber quina quantitat ni hauia haguts de morts, mas per saber quants ni ni hauia romasos uius. Si tu vols saber com aquella pastilencia fou fort e com ella mataua les gents soptosament, los libres de Sibilla ne son testimonis que rspongueren que aquella pestilencia de la ira del çel uenia, e que los deus eren fellons als Romans.

§ Apres quant Monsenyor Sent Agusti parla dels libres de Sibilla e de les respostes que hom hi troba; e son les paraules de Tulli en lo .II. libre *De diuinacione*, car ell ne feu .II. E uol dir Tulli que les respostes que hom prenien dels libres de Sibilla, eren axi escures que hom no podia hauer certenitat (1) de la cosa que hom demanaua per cosa que hom ne tragues. E per ço aquell qui les enterpretava, parlaua solament segons aço que ell uolia o podia pensar o ymaginar. Ne hom en altra manera no u podia hauer ne saber sino per aço que us dehie per ymaginacio.

§ Apres quant Monsenyor Sent Agusti diu que aço pendent, Esculapius se pot escusar de gran impericia que hom li pogues hauer mes a dessus de aço que ell no hauia mes remey a aquella pastilencia, ell o diu, per ço que les Romans hagueren per les respostes dels libres de Sibilla que aquest mal e aquesta pestilencia no uenia per alguna causa natural, mas per ço que els deus eren fellons ab.ells; e per aço medicina ne cirurgia no y hauia loch e axi fallia a pacificar los deus.

§ Apres quant parla de les cases dels deus qui eren atribuides als comuns usatges, ell se adreça contra los Romans e contra lurs deus dient que pus que les cases e temples dels deus eren habitats e ocupats per les persones priuades e no gens per lurs deus ne per lurs ministres e seruidors, aço ere senyal que lurs deus que ells haviu axi multiplicats los eren inutills e no profitosos, car [III v.] en altra manera, ells los hagueren adorats e no hagueren soffert que lurs cases fossen stades transportades ne aplicades als usatges comuns.

§ Apres quant parla de Uarro, uol dir que Varro en sos libres, los

(1) *Certenitat*, forma abstracta poco usada; *certeza*.

quals no hauen vists, escriuint e parlant de les cases consagraades als deus, diu que moltes coses pertanyents a aquells [son] cases son de que ell no ha haguda conexença; les quals coses hom porie imputar a sa impericia, si de son temps aquestes cases no fossen stades desertes o occupades per altres.

§ E apres quant Monsenyor Sen Agusti diu que, pendent aço, hom no demana remey notable a çessar aquesta pastilencia, mas procura hom com poria los deus escusar, ell o diu per ço que, iatsia aço que per les repostes dels libres de Sibilla semble que los deus que hauen promes tants de mals, a auenir a aquells qui ls adorauen, eren per levors escusats entro atant que altres mals los uinguesen; tota ueguada en ueritat no leuaren ells gens aquella pestilencia, mas per ço que ells hauen be apercebut que aquella pastilencia deua pendre breument fi e çessar, axi com diu monsenyor Sent Agusti en lo .XXIII. capitol del primer libre. (1) E per ço ells uolien que hom fes alguna cosa en lur reuerencia per çessar aquella pestilencia a fi quels senblas que ella fos çessada per ells.

Quantes pestilencies guastaven los Romans sots les batalles puniques, es assaber, d'aquells de Càrtage, e per aço requerien lurs deus en ua. Capitol .XVIII. (2).

Mas ia con les batalles puniques durants e la uictoria fos stada longament duptosa e incerta entre la .I. e l'altre imperi, e que los .II. pobles qui eren encara molt forts e molt poderos fahien molt forts molt poderosos e molt durs aguayts (3) los uns contre los altres ¿quants richs regnes e ben guarnits menors d'ells foren per aço costrets e guastats? (4) quantes ciutats longues e amples e nobles destrouides? quantes turmentades e perdudes? quantes regions e terres foren guastades en lonch e en ample? (5) quantes uegades uençe l'una partida e l'altre? (6) com hi hague gran destruccio de gents e de cauallers com [112] batents o de pobles desarmats? (7) com gran copia de nauili fou consumada per

(1) *Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Caesaris non ferens, interemit.* Título del Cap. XXIII y cuya relación con el texto no hemos podido establecer, como tampoco con otros capítulos de los libros I, II, III y IV.

(2) Texto lat.: *Quanta clades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum praesidis expetitis.*

(3) *Aguayts* = *impetus*, según el texto latino.

(4) Idea contraria de la expresada por S. Agustín: *... quot minutiora regna contrita sunt?*

Edic. cit. de Roys y Roças : *... que de Reynos de menos quantia fueron destruydos?*

(5) Texto lat.: *... quam longe lateque tot regiones terraeque vastatae sunt?*

Edic. cit. de Roys y Roças: *... Que de prouincias, y tierras taladas de cabo a cabo?*

(6) Texto lat.: *... quoties victi hinc atque inde victores?*

(7) *Pobles desarmats* = *pacíficos*; latín: *ab armis vacantium.*

batalles de mar e negada per diuerses tempestes? Totes les quals malautures e dolors si les nos couenia comptar nos no seriem altres sino los scriuans qui no cessen de scriure les istories. (1) § Lauores en aquell temps que aquestes tempestes de batalles corrien, la ciutat de Roma, qui ere torbada per la gran paor que ella hauia, corria als uans remeys dels deus de que hom se deuia truffar e riure. Hom recomença a establir los iochs seclars, es a dir, los iochs Sceniques per la auctoritat dels libres de Sibilla, la solemnitat dels quals ere stada stablida .C. anys hauia o entorn abans de aquesta batalla, e despuys en temps pus beneuyrat eren stats oblidats e lexats. Lurs bisbes axi mateix renouellaven los iochs sagrats als deus d' infern, es a dir, a Pluto deu e a Proserpine, deessa d' infern (2), § los quals axi eren stats oblidats e lexats en los millors anys qui eren ia passats. E no fou gens marauella, (3) car con aquets iochs foren renouellats, ells morien e mori tanta de gent que los deus d' infern ne prenien gran delit a ells mateys de portar, e s' adilitauen de ço que infern ere axi enriquit de tant morts; com per ueritat los mesquins d' omens entre aquestes batalles, fora de seny e lurs coratges plens de ira e de morts, e lurs mortals uictories fessen grans iochs als diables e los fessen sacrificis de grasses uiandes de infern. (4) Sens dupte no auench iames axi gran desauentura als Romans *ne cosa* que fos tan miserable con fou aquella .II. na batalla puniqua, *en* la qual los Romans foren en tal manera desbaratats, que Regulus hi fou pres, del qual nos hauem feta mencio en lo primer e .II. libres, (5) lo qual en ueritat ere gran hom e valent e qui debans hauia uençuts e subiugats aquells de Cartaga; lo qual Regulus haguera finada e complida la primera batalla punicha sino fossen stat que per massa gran cobeiança de laor e de gloria ell haguès imposat a aquells de Cartaga, qui eren ia huiats e turmentats en batalles en lo tractat de la pau, pus dures condicions que ells [112 v.] no pogueren soferir ne portar. E si la preso e captiuitat de aquell hom qui no ere gens a ymaginar sa seruitut molt indigne e molt uil, lo molt leal sacrament que ell feu de retornar a aquells de Cartaga e la molt cruel mort don lo feren morir, ne restringue aquests

(1) Idea muy confusa, cuando el texto latino está muy claro y fácil: *si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quam scriptores etiam nos erimus historiae.*

(2) *es a dir, a Pluto deu e a Proserpine deessa d' infern*, es una de tantas adiciones a que nos tiene acostumbrados el *trasladador*, y que con frecuencia sólo sirven para oscurecer el texto, como en el caso actual en el que las palabras que siguen, *los quals*, se refieren á *iochs sagrats* y no á *Pluto e Proserpine*, como á primera vista parece indicarlo.

(3) *E no fou gens marauella*: Texto lat. en Migne y edic. *per Lorannieuces*: *ni-mirum*. El *trasladador* ó ha usado un texto que desconocemos (*ni-mirum*) ó ha descompuesto etimológicamente la palabra *ni-mirum*. Edic. Roys y Roças: *en efecto*.

(4) Párrafo desfigurado por el traductor y al que faltan palabras para hacer inteligible la fuerza trágica del original latino: *...cum profecto miseri homines ipsa rabida bella et cruentas animositates funereasque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos daemonum et opimas epulas inferorum.*

(5) Lib. I, c. XV, XXIV; Lib. II, c. XXIII.

deus de hauer uergonya, hom pot dir uertaderament que ells son de aram e que no han gens de sanch.

§ Ne en aquests temps, axi con ells hauien grans mals deffora no falgue gens que no haguessen molt greus mals en la ciutat de dins. Car lo Riu del Tibre exi de tal guisa de sa canal e sobrexi ultra mesura e ço que hauia acostumat, que per poch que les cases e los edificis, qui eren en plana terra, no fosen tots enderrocats, los uns per lo soqueuar del Riu, los altres per ço que l'aygua stigue axi lonch de temps gran que ella podri los fonaments e feu caure les cases. A aquesta pestilencia segui .I. altre pus gran, es assaber, de foch la qual fou axi fort e axi gran que ell crema tots los pus alts edificis e cases entorn lo mercat, y tal manera que lo foch no estalua (1) lo temple de Veste la deesa a son molt gran familiar, al qual les uergens de aquest temple, no gens eren honrades condemnades a aço, per lenya e altre fust nodrien aquest foch en lo dit temple, del qual elles lo pexien e l sostenien continuament a fi que duras perpetuament. (2) § Lauores aquest foch no uiuia gens la en aquest temple ten solament, ans hi gitaua de seny e y descarreraua (3) Per la uiolencia e força del qual com les uergens de aquest temple fossen espaordides de ço que elles no podien deliurar del foch les ydoles fatals, les quals ydoles hauien ia guastades .III. ciutats on elles hauien stat, es assaber, Troya, Leuina e Alba (4), Matellus, qui ere bisbe, axi con si hagues oblidada sa santedat e no fes mencio de sa uida, se mes, e s gita al foch e les arrapa e arrepan les fo mig cremat. Certes, o aquests foch no conech, o ell hauia la .I. deu, lo qual si lo foch fos uengut fins a ell ia per aço ell no sen fora fugit. Donques per aço l ome pot millor aydar a les ydoles del temple de Veste que les ydoles no hauien aydar ne profitar al home. § Mas si elles no podien leuar [113] lo foch d entorn elles, com pogren elles aydar a la ciutat contra aquestes aygues e contra aquests fochs, la saluetat de la qual hom tenie esser guardada e defesa per elles? Mas axi com la cosa o mostra clarament, elles no pogren ne ualer ne aydar. E aquestes coses nos no hagem mes auant contra ells, si ells no haguessen dit que aquestes ydoles no foren stades establides o instituides per guardar los bens temporals, mas fossen per ço establides que elles significassen o demostrassen los bens perpetuels, e si ls couengues perir per ço com eren corporals e uisibles no deuia hom morir de aquestes coses per que elles eren stades stablides e que daltra part podien esser reparades a aquets mateys usos. § E a present axi com a orps merauellosament (5) cuyden que per aquestes ydoles que poden poch la salut

(1) *Estalua* = *perdonó*; latín: *pepercit*.

(2) Párrafo obscuro en este texto y muy claro en San Agustín: ... *ubi ei (temple Vestae) veluti vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam honoratae quam damnatae virgines donare consueverant*.

(3) Traducción muy desgraciada del pensamiento del autor: *Tunc vero illic ignis, non tantum vivebat, sed etiam saeviebat*.

(4) Estos tres nombres no están en el original latino.

(5) *Orps merauellosament* = (texto lat.) *caecitate mirabili*.

de les coses terrenals e la beneuyrança de la ciutat no puxa perir. Mas per ço que hom demostre e puxa demostrar que mal e desesperacio de salut o ab gran por se son-meses en la ciutat lurs ydoles estant entegres, ells han uergonya de mudar la sentència, la qual no poden deffendre.

Exposicio sobre aquest capitol. Lo trasladador

En aquest .XVIII. capitol monsenyor Sent Agusti tracte dels mals que los Romans sufferiren en las batalles puniques. E fa .II. coses en aquest capitol : Primerament los met deuant los mals demunt dits de aquestes batalles puniques. Segonament demostra que aquella obieccio, que ell los met deuant, proceeix e conclou certament. La .II. na partida comença la on ell diu: E aquestes coses iames nos no hauriem mes auant contra ells.

Qual cosa fou la batalla punicha: Aquesta fou la batalla que fou entre los Romans e aquells de Cartaga o aquells d Africha. E fou Cartage .I. na molt poderosa ciutat asseguda en Africha, qui hauia senyoria sobre tota aquella prouincia, e hauia ella dessots .I. na gran partida d Espanya e tro a .I. fluui o riu qui s apella Iberus que es Ebre. E si tu uols ueure la descripcio de aquella ciutat, veges Orosi en son Ormeste al .XLII. capitol de son .IIII. libre. E per com aquells de Cartaga eren senyors de [113 v.] Africa, eren ells apellats algunes uegades *Afferres* (1) e algunes uegades eren apellats *Carlaginenchs*, algunes uegades *Pennes*, algunes uegades *Punis*, algunes uegades *Punnics*; e de aço son dites o appellades les batalles puniques. (2) § E hac hi .III. batalles puniques contra los Romans e aquells de Cartaga, axi con ho hauem dit sobre lo .VI. capitol del primer libre. E es a notar que los mals que recompte monsenyor Sent Agusti del començament d aquest capitol tro la on ell diu : Lauors en lo temps que aquestes tempestes de batalles etc., esdeuengeren en totes aquestes .III. batalles, iatsia que ni esdeuingues menys en la derrere que en las .II. primeres. E tot axi com la ciutat de Terantol fou començament e causa de la gran guerra e batalla que fou entre los Romans e Pirrus, Rey de Pire, on hauem perlat en lo capitol precedent. Per ço que Pirrus los uolie soccorrer e aydar, tot axi fou aquella ciutat de Taranto causa e començament de la primera batalla puniqua. E com los Terantins sabien la mort de Pirrus quels hauia ajudat contra los Romans, ells enuiaren per aquells de Cartaga e ls requeriren que ells los fossen en ajuda; e ells o feren. E per lur ajuda se combatien contra los Romans e foren uençuts; mas tota uegada encara no foren iutiats enemichs dels Romans, iatsia que aço fos la occasio

(1) *Afferres* = de *afēr*, *frī* = afro ó africano.

(2) *Poenus*, *a*, *um* = astuto; *punicus*, *a*, *um* y *poenicus*, *a*, *um* = cartaginés.

de la primera batalla punicha. E per ço aquella batall(a) nos conegens a la batalla punicha, mas fou entorn .II. anys abans.

§ Apres com ell recompte de la ciutat de Roma torbada per gran paor etc., ell recompte en special los mals qui esdeuingueren en la primera batalla punica; e aço que ell parla dels temps de la primera batalla punicha appar per lo nombre que met monsenyor Sent Agusti en lo test dient que aquella sollennitat d'aquells iochs Sceniques que ll apella Jochs seglars foren instituits entorn .C. anys abans de temps. § Donques en aquest temps que aquets iochs foren restaurats comença la primera batalla punicha, car, segons Orosi, aquests iochs Sceniques foren instituits .CCCLXXXIII. anys apres la creacio de [114] Roma. E de la institucio de aquests iochs havem parlat açi dessus en lo primer libre sobre lo .XXXI. capitol. (1) E iatsia que aquets iochs fossen instituits per fer çessar la pestilencia dels corsors humanals, tota ueguada no y aydaren ell gens. Mas aço qui (2) mes es, corromperen les costumes dels coratges, e per ço diu (2) monsenyor Sent Agusti que la sollennitat de aquets iochs *appellats sceniques* (2), beneuyradament foren per negligent oblidança lexats.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla dels iochs qu ell diu qu els bisbes renouellaven als deus d' infern, aço es .I. eximpli que posa Valerius Maximus en lo primer capitol de son .II. libre qui es aytal, ço es assaber, que com hagues en Roma una gran pestilencia als homens e als fruyts de la terra .I. xich vila appellat Vallensius hac en aquests temps .II. fills e .I. na filla, qui eren en article de mort, e per aço ell ahora (3) sos deus priuats e familiars, e els pregua que la malaltia que hauien sos fills tornas sobre ell e que sos fills fossen guarits (4). Lo qual hac resposta que sos fills serien guarits, si encontinent ell los portas a Tarantol per lo riu de Tibre, e alla que de la aygua calda del temple de Ditis, que es deu d' infern, e Proserpina, que nes deessa, ell los ne dona a beure, lo qual fou molt esbalait de aquesta resposta, per ço que ell entenie que aço fos de la ciutat de Terantol, qui ere axi nomenada e qui ere axi luny de Roma. E per ço com ell dupta lo lonch cami e lo riu de Tibre no contrastant per la sanitat de los fills, ell enpres son cami e anarhi, e es mes en lo riu per passar a Hostia. (5) E com sos fills haguesen gran set e ell los uolgues donar a beure de la aygua calenta, mas no hauia gens de foch ne ab que ell la pogues calfar, (6) ell uee luny .I. gran fum que comença a sortir; en lo loch on aquell fum apparia, ere

(1) *Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi*; hacia el fin.

(2) Texto muy borroso por la humedad que calcó parte de las líneas segunda á sexta á la página anterior (113 v.); por algún fragmento hemós suplido las que faltan.

(3) *Ahora* = *oró* = *oró*, suplicó; esta forma la usa mucho en este capítulo.

(4) *Guarits* = *curats* = *sanos*, curados.

(5) *Tarento*; *Dite* ó *Plutón*; *Ostia*.

(6) *Calfar* = *es-calfar* (forma moderna), *calentar*.

apellat Tarantol, axi con li dix lo barquer que l menaua. E tentost exi de la nau, e ana la, e près de la aigua de aquest flum, e calfala, e quant l ach calfada donan a beure a sos fills, e tentost com nagen begut admirense, e, con se despertareren, trobarens tots guarits. E dehien que ells hauen uist en durment .I. deu no sabien qual que de .I. na esponya hauia [114 v.] torcats (1) lurs corsos, els hauia manat que ells anassen al temple de Ditis e de Proserpina, don aquesta aygua ere stada aportada e que lla ells sacrificassen e offerissen besties negres e fessen lurs iochs de nits, e los iochs quis appellauen *Lectisternia* (2). E com lur pare no vees alli negun temple de Ditis ne de Proserpina, ell envia en la ciutat per comprar .I. camp per fer los .I. temple; e mana que, pendent aço, ells cauassen e fessen los fonaments, los quals ells comencaren a cauar; e com ells foren .XX. peus en fons de uall terra, ells trobaren .I. temple qui ere stat dedicat a Ditis e a Proserpina. E tentost com Valensius sabe les novelles per .I. ioue qui les hi aporta, tentost ell ana lla, e sacrifica besties negres, blanques, mascles e femelles, es assaber, los mascles a Ditis e les femelles a Proserpine; e foren aquets iochs per .III. nits continuats per ço com tants fills hauia hauts guarits. § Es ueritat que al eximpli de aquets Valensius, Valerius Publicola, qui fou consol de Roma en la primera anyada que los Reys foren gitats fora de Roma, lo qual succehi en loch de Tarqui l ergullos, per lo desig que ell hauia de socorrer al poble de Roma ana a aquest mateix temple e feu sacrificar a Ditis e a Proserpina besties negres, mascles e femelles, e axi mateix feu los iochs per .III. nits, axi com hauia fet Valensius; e aço fet recobri aquest temple de terra. E per aço appar que aquets iochs foren instituits en lo primer any apres que los Reys foren gitats de Roma; qui fou segons Orosi .CC.XLIIII. anys après la creacio de Roma. Tota ueguada aquets iochs foren lexats axi com los altres, e après de ço foren renouellats e recomençats en lo temps de la primera batalla punica; del qual temps monsenyor Sent Agusti que y hauia gran copia de morts, e en aço infern enriquey, que los diables sen alegrauen e n iugauen. E diu per ço que durant lo temps d aquella primera batalla punica que dura per .XXXIII. anys hi hac mortes gents de la .I. na part e de la altre sens nombre; de la mort dels quals diu que uol aytant dir con Pluto deu d infern feu marauello[115]sament enriquit.

§ Apres quant ell parla de Acilius Regulus ia nauem parlat açi dessus en lo .XV. capitol del primer libre, (3) e en lo .XXIII. capitol del .II. libre. (4) E iatsia que monsenyor Sent Agusti diga que no fou res

(1) *Torcats* = *limpiados, secados*; palabra todavia usada en algunas regiones de Cataluña como en Mallorca.

(2) Vid. BOLETÍN (1916), p. 497, nota 3.

(3) *De Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerandae, exstat exemplum; quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.*

(4) Vid. BOLETÍN (1913), p. 147-148.

A. Gellio, Noct. At. Lib. VI, Cap. IV.

ten miserable com la primera batalla punica, no o diu per ço quels Romans fossen uençuts en aquella batalla, car en ueritat ells uençeren; mas diu-ho per les dures condicions e de la gran carregua que dona aquest Marchus Regulus, en altre manera apellat Actilius, a aquells de Carthaga, la qual carrega ells no pogren durar e per aço se rebellaren; don aquell mal esdeuench que en la .II. na batalla los Romans foren desbaratats e Actilius pres, de que aquest capítol fa mencio.

§ Apres quant Monsenyor Sent Agusti parla en la fi de aquesta istoria e diu que si lurs deus no han neguna uergonya de aquestes coses, ells son de aram e no han gens de sanch. Alguns libres han *Erey* ço es *Aram*, (1) e aço es lo pus uer per ço quels fehen lurs ydoles de coure e de aram. En alguns altres librés hi ha *Aerey* (2) que uol aytant dir com d'ayre, e, segons los libres qui han aquesta sentència, hom pot dir que monsenyor Sent Agusti o diu segons la sentència de Apulleius, qui ensegui la doctrina de Plato, lo qual feu .III. libres la .I. *de Deo Socratis*, l'altre *de Doctate Platonis* e lo .III. *de Beatitudine Platonis* ab alguns altres. Lo qual Apulleius tenie que los deus o diables eren creatures o bisties en l'ayre e que no hauien altre cors si no del ayre; e aço es ço que tench Plato que *mete ydeas separatas in aere*, ço es assaber, creatures separades en l'ayre qui no han gens de cors uisible ne que hom lo pogues ueure. E de aço parla monsenyor Sent Agustí açi apres en lo .XVI. capítol del .IX. libre on ell o diu quant al cors que aquestes bisties o aquets sperits prenien quant ells se uolen apparer uisiblement a algu. Car ells espessexen l'ayre, el figuren axi com a ells plàu; e per ço com aquesta materia es molt subtil e temerosa yo m en pas auant (3).

§ Apres con monsenyor Sent Agusti parla e recita los mals qui esdeuingueren dins la ciutat per foch e per aygua la istoria es assats clara; e la [115 v.] met Orosi en lo .XXV. capítol de son .IIII. libre, qui diu que aquesta pestilencie esdeuingue .D.VII. anys apres la creacio de Roma e fou tentost apres la primera batalla punica e la uictoria que ells hagren d'aquells de Cartaga; la qual uictoria fou tentost oblidada e lexada per aquell gran mal, qui esdeuench en la ciutat, de foch e d'aygua e fou sots Quintus Luctacius Catulus e Aulus Manlius, qui eren la-

(1) Texto lat.: *aerei*, de *aereus*, *a*, *um* = de cobre ó bronce. Puede que San Agustín tuviese en la mente aquel conocido texto de San Pablo: *Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens*. I Cor. XIII, 1.

(2) De *aëreus*, *a*, *um* = *aéreo*, de aire.

Las dos ediciones que usamos (*Migne* y *Lovann.*), llevan *aerei* sin distinguir si usa la forma adjetiva de *aes* larga o de *aer* breve. *Roys y Roças* (edic. cit.) traduce por *aërei* de *aer*: ... *que son de ayre*...

(3) La cuestión de la naturaleza de los ángeles y demonios y manera de hacerse visibles apasionó por largo tiempo á los filósofos antiguos y medioevales, dividiéndolos en varias agrupaciones según fuere la escuela de su base metafísica, pero fué zanjada en 1215, en el cap. I del Conc. Lateranense IV, aunque dejaba algunos puntos libres; y á eso seguramente alude el *trasladador* cuando afirma que es esta *materia moll subtil e temerosa*.

uores consols de Roma, e diu que aço fou foch d auentura. E quant diu que aquest foch no perdona o no estalua lo temple de Veste, ell o diu per Marcellus, qui ere subiran bisbe, qui per socorrer als deus qui eren en aquest temple de Veste hagué lo braç mig cremat. E Senecha en la primera (1) declamació de son .IIII. libre diu que hi perde los ulls e fou orp del foch e del fum qui ere molt gran. E per aquesta causa li fon despuys denegat lo sobiran preueratge, ço es a dir, que ell fou gitat de son bisbat, e aquest fou lo guardo (2) que ell hac de servir los deus. E per ço l apella mōsenyor Sent Agusti lo molt familiar del temple, per ço con ell se apperella tal per socorrer als deus. § De aquesta materia parla Ouidi en son libre de *Fastis*, e Titus Liuius en son .XIX. libre.

§ Apres quant parla de la uida perpetual que hauia aquest foch, ell o diu per lo foch qui ere en aquest temple de Veste, lo qual hom *gordaue e y metia* hom tot iorn lenya per ço que no s apagas. E ere guardat per aquelles uergens o monges sagrades qui uiuien del comu. E diu monsenyor Sent Agusti notablement que lo foch no conegue aquest Matellus per manera de dirrisio no res menys que ell no conech les ydoles ne lo temple de Veste; e diu de aquest foch encara Orosi en lo loch dessus allegat que aquest foch temporal opprime aquest foch del temple de Veste que hom tenia esser perpetual.

§ Apres con ell parla de les fatals, ell o diu per la ydola da Pallas o de Minerua, qui fou aportada primerament de Ilion o de Troya, de la qual ere stat dit o adeninat que axi tost con ella seria transportada de Troya lur senyoria, seria transportada axi com hauem dit en lo .II. capitol del primer libre: (3) La qual fou aportada en aquest temple de Veste, e fora stada cremada ab les altres ydoles si Matellus no l en hagues lauada. E quant [116] ell diu que aquestes Idoles fatals hauen perdudes .III. ciutats, en les quals elles hauen stat, ell o diu per Troya, Lauina e Alba, on elles foren transportades, ahorades e tengudes en gran reuerencia; e tota uegada menyscaba (4) ell a totes aquestes .III. ciutats, car Troya fou cremada e Alba enderrocada e *Lauina* perde tentost son regne axi com nos hauem dit en lo .XIIII. capitol daquest libre. (5)

§ Apres la on ell diu. E aquestes coses no hagren mesos auant contra

(1) La palabra *primera* está inutilizada con un trazo horizontal y al margen escrito: *II. na*. Tanto la indicación *primera* como la *segunda* están equivocadas, á lo menos en la edición que tenemos á la vista, en la que el episodio se halla explicado en la *Declamación segunda del Libro cuarto*. Vid. *L. Annaei Senecae Opera*... per Des. Erasmus Roterod... Basileae in officina frobeniana. Anno M.D.XXIX. págs. 504 y 505.

(2) *Guardo* = *galaridm*.

(3) *Quod nulla unquam bella ita gesta sunt, ut victores, propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis*. Hacia el fin.

(4) *Menyscaba* = menoscabar; forma verbal activa que difícilmente nos atreveríamos hoy á usar.

(5) Vid. BOLERÍN (1915), p. 133. *De la iniquitat de la batalla que los Romans...* etc., ps. 182 y 183.

ell et c., aço es la .II.na partida daquest capitol an ell conclou contra ells, e mostra que ells no han aorats los deus o ydoles per alguns bens perdurables e a auenir, mas per los bens presents e temporals ten solament, e per aço considerat los mals que ells han suffert, appar que per no res ells han aorat los deus e sens causa, la qual cosa hom no pot arguir egualment contra los xristians, ne a ells reprendre dels mals que sofferiren en aquesta uida. Car ells no aoren Jhu Xrist per alguns be s presents, mas per be auenir, ço es assaber, per guanyar lo goig de paradís.

XIX Capítol. De la aflicció de la batalla punicha per la qual les virtuts o força de la .I.na e de la altra part foren consumades e guastades (1).

Aon és molt longa cosa a recomptar los grans menyspreus, tempestes e morts que esdeuengueren en la .II.na batalla punicha dels .II. pobles quis combateren entre ells, axi longament, e axi gran; axi que aquells qui eren ordonats a loar mes l imperi de Roma que a recomptar les batalles romanes, afermaren que ls uençuts eren uencedors estaven egualment en egual estament. Ço es adir que hom no sabia qui hauia guanyat mes o perdut. § Oiren les marauelles de Anibal com axi de Espanya, e passa los monts Pireneus, ço es adir, les muntanyes qui pertexen França de Espanya, e aquella Ffrança tota correguda e les muntanyes que hom apella les Alpes, les quals pertexen Ffrança de Italia o de Lombardia trebesades e fenudes (2) ab ferre, e passades per gran força o treball faent gran circuit, e son poder crescat e augmentat guasta totes coses que troba en sa uia o ell les sotsmes a son Imperi [116 v.] auant tro a les entrades e carreres de Italia e passa auant (3). Quantes batalles sangonoses foren fetes! (4) Quantes uegades los Romans foren desbaratats e sobrats! (5) Com gran multitud de castells lexaren los Romans, es tornaren a Anibal lur enemich, e com ni hac de presos per força e de agreuiats e treballats per asalts o combatiments! Com de cruels batalles e com gran gloria e souent hac Anibal per la mort e desbaratament que ell feu dels Romans! § Que dire yo marauellosament

(1) De *afflictione* belle punici secundi, qua *vires* partis utriusque consumptae sunt. Esta es la primera vez que altera el orden poniendo *XIX Capítol* antes del texto del capítulo.

(2) *Fenudes* = *fendues*, de *fendre*; uno de tantos términos completamente franceses que demuestran la relación de procedencia de nuestro manuscrito.

(3) Párrafo muy arreglado con adiciones desgraciadas que desvirtúan y afean el laconismo y belleza del original latino.

(4) El traductor sigue el manuscrito (766), cuya variante es diferente del texto usado por Migne y por los *Lozan*.

Migne: *quam cruenta bella gesta sunt, quam multa praelia!*

766: *quam cruenta praelia gesta sunt!*

Roys y Roças, *edic. cit.*: *quan sangrienta se hizo la guerra.*

(5) *Sobrats*, de *superati*.

del horrible mal quis esdeuench als Romans en la batalla qui fou a Can- nes en la qual Anibal, iatsia aço que ell fos hom molt cruel, tota uegada fou sadoll de tant e axi gran mort de Romans, mana que hom los es- taluias (1), iatsia que ells fossen molt grans agres e molt fers enemichs seus? De la qual uenço ell enuia a Cartaga en senyal de molt gran uic- toria .III. muyts (2) d anells d or, a fi que per aço aquells de Cartaga sabessen e entenessen que de nobles romans e de gran dignitat eren morts en aquella batalla; e aço feu ell per ço que la uictoria aytal con ella fou fos pus leugerament entesa per la mesure mes que per lo nombre, e per aço hom pogues pensar e entendre que la multitut dels pobles comuns que iahien morts que non portauen negu ere tal e axi gran que hom deua mes estimar e coniecturar que demanar quala (3) fos la quan- titat e nombre dels morts, e que de tant con de menors e de pus febles eren de tant ere lo nombre pus gran. Ffinalment los Romans foren axi apoquits de cauallers (4), que ells acculliren tota manera de malfey- tors e tots bandeïats, prometent los que nulla punicio serie feta de lurs errades o crims; e axi mateix tots los catius foren afranquits; e per aço aquesta uergonyosa ost fou mes instituida que suplida. E per aço que aquets serfs o catius no pas catius mas afranquits, ço es a dir, li- berits per ço que nols digam uilania mas ia afranquits, los quals se deuïen combatre per la cosa publicha romana. Fallien armes, elles foren le- uades e tretes deffora dels temples axi com si los Romans diguessen a sos deus: iaquits (5) les armes que hauets haudes en ua ten longuament e sens fer negun profit e uourem [117] si nostres serfs o catius ne poran fer alguna cosa que pogues esser profitable ab les quals uosaltres qui sots nostros deus no hauets pogut res fer. E com lauors lo Erari, ço es, lo loch on hom tenia la moneda, per lo fet de la guerra e per sostenir la cosa publicha, com lo tresor no bastas a pagar los soldats, couench que les riqueses priuades, ço es a dir, que les riqueses que els singulars (6) hauïen fossen meses auant per convertir en l us de la guerra e en lo fet de la cosa publica, per tal manera que quascu dona tot ço que hauia que no romas a cascu si no .I. anell d or e .I. sol sagell que ere .I. males- truch (7) senyal de dignitat, en tal manera que l Senat no retench gens d or per a ell, e per pus fort raho be pot saber que los altres officis e linatges e no poble no retench res uers ells! Qui es aquell qui u poria

(1) *Estaluias*; texto latino: *parci* = perdonar.

(2) Texto latino: *tres modios annulorum*...

(3) *Qual-a*, forma desusada en terminación femenina por referirse a *quantitat*.

(4) *Apoquits de cauallers*, de *inopia militum* del texto latino, *escasez de sol- dados*.

Roys y Roças: *edic. cit.*: *falta de gente*.

(5) *Iaquits*, del v. *jeter*, echar, dejar, arrojar. Texto latino: *Ponite quae tam diu...* Deponed, abandonad. Roys y Roças: *edic. cit.*: *Dexad lo que tanto tiempo...*

(6) *Singulars o priuats* = los particulares.

(7) Texto latino: *miserabilia dignitatis insignia...*; *malestruch* = *mal agüero*. Palabra todavía viviente en *mala estrugança*, como *bon estruch* en *bona estrugança*.

sofferir ne durar, si ells eren en nostre temps dels crestians manats e consterets a aquella pobrea, com apens o puxam sofferir a present, axi mateys quant per les superfluitats e delectacions desmesurades hom dona a uegades mes als iuglars que hom no donaue lauores a les legions quis anauen combatre per la derrera saluetat e recobrament de tots? (1).

Exposicio sobre aquest capitol. Lo trasladador

En aquest .XIX. capitol monsenyor Sent Agusti tracta dels mals que los Romans sofferiren en ells mateys en lo temps de la .II. na batalla punicha, la qual Anibal, fill de Amilcar, duch de Cartaga, stant contra los Romans, feu. Car axi com diu Titus Liuius en lo .II. capitol del primer libre de la .II. na Decada uers lo prolech per .I. capitol. Axí com Anibal ere en Espanya e fehia sacrifici als deus ab Amilcar son pare, ell iura que al pus tost que ell poria mouria guerra es combatria ab los Romans. E Valerius Maximus en son .VI. libre, *De dictis et factis mirabilibus*, diu de aquell que, uolent mostrar la grán ira o mal- uolença qui ere entre aquells de Roma e aquells de Cartaga, ell feri de son peu en terra en feu exir pols, e dix que lauors seria finada la guerra entre aquells de Cartatge e los Romans quant la .I. na part seria retor- nada en pols axi con aquella qu ell hauia fet exir ab son peu. De aque- lla .II. na batalla punica [117 v.] feu Titus Liuius .I. na Decada que conte. X. libres. E aquest Anibal no fou lo primer qui fou desbaratat per la mar per los Romans en la primera batalla punicha, mas l altra. E per ço es apellat ell lo derrer Anibal. E diu Titus Liuius en son pro- lech del primer libre de la segona Decada que aquesta fou la pus gran guerra e de maior memoria que null temps fos entre .II. pobles; e po- sahi .IIII. rahons: La primera axi com ell diu: Aquestes foren los .II. pus poderosos pobles que null temps fossen en lo dit temps e de poder e de riqueses. La .II. na per ço que aquestes eren les gents pus espertes en batalla e per ço fou pus dura la batalla. La .III. ra per lo dupte de la uictoria. Car axi con ell diu, Març, qui ere apellat deu de les batalles, tenia la cosa axi duptosa que ell no sabia a qui donar la uictoria; e aço diu ell per algunes ueguades que çells qui hauien la uictoria eren al de sots e hauien mes perdut que aquells qui eren uençuts, axi con ell mateix monsenyor Sent Agusti diu en aquell capitol. La .IIII. ta per la causa e motiu de aquesta .II. na batalla que uench de fellonia e de ira, car los Romans se tenien indignats dells mes combatras ab aquells qui eren stats uençuts per ells en la primera batalla punicha, ço es a dir,

(1) Final arreglado y que poca cosa conserva del texto latino: *Quis ferret istos, si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cum eos modo vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quam tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?*

ab aquells de Cartaga. E ço que ells los uolien fer nouella guerra. E d'altra part, aquells de Cartaga se tenien indignats de la grà carregua e de la gran senyoria que los Romans hauien enpres sobre ells apres lo desbarat de la primera batalla punicha. § Aquesta .II. na batalla punicha comença segons Orosi en son .IIII. libre .D. XXX. anys apres la creació de Roma, e fou acabada per Scipio, fill de l'altre Scipio, qui, apres aço que ell hac desbaratats aquells de Cartage, pres lo sobrenom Africha. E dura segons aço que diu monsenyor Sent Agusti açi apres en lo .XXIII. (1) capitol del .V. libre, .XVIII. anys e segons Orosi .XVI. Segons Eutropi en son .III. libre .XIX. anys. Segons Trauet en la fi del .X. de la .II. na Decada de Titus .XVIII. anys, axi com ell o met sobre la exposició del Perraf: *Cum uero de punicijs.*

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla del departiment que feu Anibal d'Espanya [118], es assaber, que axi con hauem dit en lo precedent capitol la senyoria de Cartage s'estenia en Espanya tro al Riu o flum d'Ebre. E per ço com la mar no departia la senyoria d'Espanya e de Roma, per esquivar los perills de la mar Anibal feu sa uia de Africha en Italia per Espanya on la mar que ducia o perteix Europa e Affricha es molt estreta, e que los ports de la .I. na part e de la altra eren subiugats a aquells de Cartage; encara hi pot hom metre .I. na altre causa per que ell o feu, ço es assaber, per ço que ell hagues occasio de fer guerra als Romans axi com sera dit en lo subsegüent capitol. Ara es uer que ell uengut en Espanya ell destrouí la ciutat de Segonça, axi con apparra encara per lo capitol subsegüent. E aquella ciutat axi congustada e destrouida, passa los monts Pireneus qui pertexen los ffranceses de Espanya, e passant per mig de Ffrança en .XIX. iorns, ell uench a les Alpes, segons ço que diu Orosi en son .IIII. libre en lo .XXIIII. capitol; e per tot lany ell troba resistencia, ell passa della ab ferre e ab spasa; e trenca ab ferraments les Alpes on null temps algu abans hauia passat e y feu carrere en .XV. iorns entro als plans de Italia, ço es a dir, de Lombardia. E hauia leuores Anibal en sa ost .C. milia homens a peu e .XX. milia a cauall, segons Orosi en aquest mateix loch; e segons Eutropi en son .III. libre .LXXX. a peu e .X. milia a cauall e .XXXVII. orifanyes. E diu que pendent aço ell hac molts franceses e de Ligurriens quis meteren ab Anibal. § A aquest Anibal uench deuant .I. consol de Roma apellat Publius Cornelius Slipius (2) sobre .I. na ribera o flum qui es apellat Ticine (3) e la se combateren

(1) Este capítulo es el XXII: *Tempora exitusque bellorum ex Dei pendere iudicio*
 Texto latino: *Sed bellum punicum secundum... per annos decem et octo Romanas vires extenuavit...*

Nota de la edición Migue: Suffragatur Livius, lib. 30, et Florus, I, 2; et Polybius, I, 3, et Orosius, I, 4, c. 20, notant huius belli annos tantum septemdecim.

(2) Publio Cornelio Scipión, padre del que fué más tarde Scipión el Africano.
 (3) Se refiere al Tesino o Ticino, (fl. Ticinum) afluente del Po. El lugar de la batalla está no lejos del pueblo denominado Somma Lombardo.

Tito Liv., H. R., lib. XXI, c. XLV et passim.

longuament, mas los Romans foren uençuts e lo consol nafrat e fora stat mort si aço no fos stat son fill Scipio qui salua, el retorna en ses tendes. E apres encara fou desbaratat sobre lo Riu de Triue (1). Apres en aquest mateix loch Anibal se combate contra .I. altre consol de Roma appellat Senpronius Gratus, lo qual desbarata per tal manera que apenes ne escapa ell tot sol, mas Anibal fou nafrat en aquella batalla. E lauores molts de aquells de Italia se reteren a Anibal [118 v.]. Apres dalli ell sen ana en Tuscìa e en Toscana e pres son camí per marials (2) e estanys on ell perde de fret e de mal temps una gran partida de sos companyons; e ell mateix per la fredor e per lo trauall gran que ell perde lo .I. ull, del qual ell ere stat lonch temps malalt. E pres Anibal per sobreprendre Fflaminius .I. consol de Roma que hauien enuiat contra ell, lo qual Anibal desbarata e mata sa ost per tal manera que y hac .XXV. milia Romans morts e .VI. M. presos. E de la part de Anibal ni hac .M. morts. Aquella batalla fou deuant .I. lach o flum quis apella Transimenus. E diu Orosi en aquest loch dessus allegat en lo .XXIIII. capitol. E sis fa Eutropi que mentre ells se combatien sorti .I. na axi gran terrillitat de terratreinol. e caygue per tal manera que ella enderroca moltes ciutats e abate moltes muntanyes e comonyi, ffeu de uallès muntanyes e fehia retornar los flums. Mas ells se combatien axi de gran uoluntat e de axi gran ardor quells non sentiren nen hoyren null temps neguna cosa. § E en aquest temps mateix esdeuench molts marauellosos senyals a Roma, dels quals tu poras ueure en Orosi e en Eutropi e en los lochs dessus allegats, los quals esbaleyren marauellosament los Romans. § Apres aquella uenço se segui la gran uenço que fou a Cannes, en la qual fou mort o desbaratat Emilius Paulus consol de Roma, lo qual se combate contra Anibal contra la uolentat de Terencius Uarro son companyo, lo qual Anibal desbarata e y fou mort aquell Emilius Paulus e .XL.III. milia Romans e .XX. pretors consols .XXX. senadors que morts qui preses .CCC. nobles homens .XL. milia homens a peu e .III. milia de cauall. E Varro ab .L. caualls solament sen fugi a Vanecia. E no es dupte quell no hagues haut mes nouelles del estament dels Romans si Anibal los hagues perseguits tro a Roma axi, con diu Orosi en lo libre dessus dit en lo .XXXVI. capitol. E diu encara en aquell que en memoria de aquella uictoria Anibal enuia a Cartaga .III. muyts de anells d'or que ell pres dels morts e dels desbaratats. Tant con al nombre de aquests .III. muyts d'anells d'or Agosti e Orosi sont d'un acort. E sis es Eutropi en son .II. libre [119], mas Titus Liuius en lo .III. libre de la .II. na Decada qui es de la .II. na batalla punicha diu que ni hac axi gran munt que ni hac mes de .III. muyts e mig. E empro los demes dien que no ni hac sino .III. muyts. La manera com los Romans

(1) *Triue* = *Trebia*, afluent del Po.

Tito Liv., *H. R.*, lib. XXI, c. XLVIII-XLIX et passim.

(2) *Marials*, v. *mare* = charca, *marecage* = pantano, y *marais* = pantano.

foren desbaratats met Eutropi en son .III. libre qui diu que Anibal que sabia que sobre .I. riu que lla ere hauia gran quantitat de arena e fehiay gran uent marauellosament tots los matins, ordona en tal manera sa ost quells hagren tot lo uent en l asquena e los Romans l agren en la cara. On hi hac ten gran pols que per poch nols trahia los vlls ne ells no podien ueure deuant eils e per ço foren desbaratats. Encara diu Orosi en aqueix mateix loch que en aquest temps los Romans hauien guerra no solament en Italia contra Anibal, mas encara hauien guerra en Espanya contra aquells de Cartaga e alguna uegada uençien los Romans e alguna ueguada eren uençuts; e en special los .II. Scipions germans desbaratats en Espanya per Asdrubal frare de Anibal, e molts altres Romans quel dit Asdrubal desbarata. § Encara diu Orosi que per lo gran desbarat de aquella batalla de Cannes, los Romans se aiustaren e foren en deliberacio de lexar Italia e de anar cercar setges en altre part on ells poguessen estar, e be hagueren fet de fet per lo consell de Cecilius Marcellus, si no fos stat Cornellius Scipio que traent sa spasa o contradigue dient quell serie defenedor de la cosa publica, la qual cosa feu aturar los Romans. Apres de aço diu Eutropi en son .III. libre que entre aquella batalla de Cannes e aquella que fou de Fflaminius consol, hi hac .I. na altra batalla de Ffabius Maximus contra Anibal, lo qual nos cuyta mas pera aconbatre entro atant que la furor de Anibal fos passada, es atenda. (1) en les muntanyes e en les planes prop los boscos. E quant ell uee son auantatge, ell correch dessus Anibal el desbarata. E quan Anibal se uee desbaratat dix a ses gents e a sos companyons: No us hauia io dit be que aquestes grans muntanyes e aquestes grans nuuols per força de tempesta caurien de sobre nos, e ns cobririen.

DR. GUMERSINDO ALABART

(Continuará).

NOTICIAS

Ha fallecido don Teodoro Baró y Sureda, académico de número desde el año 1902 y notable publicista y autor dramático. La Junta de Gobierno hace constar en acta el profundo sentimiento de esta Corporación por la pérdida de tan distinguido miembro de la misma.

(1) Atenda = *a-tenda*, alojarse en tiendas ó guarecerse; véase *castramentari*.